

Євген Касап

ТРАНСФОРМАЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

У статті аналізуються трансформації організаційної діяльності політичних партій в Україні з моменту формування багатопартійності. Зазначається вплив цих чинників на виборчі перегони та загальну характеристику партійної системи. Висвітлюється тенденція до створення партій технологічного типу, з'ясовується вплив існування виборчих блоків на організаційну будову партій.

Ключові слова: політична партія, політична трансформація, блок політичних партій, політична ідеологія, електорат.

Yevhen Kasap. Transformation of the organizational activities of political parties in Ukraine. The article provides the analysis of the organizational transformation of the political parties of Ukraine from the moment of multi-party system formation. The author tells about the influence of these factors on the election race and the general characteristics of the party system. It tells about the tendency of spreading of the technology type parties; influence the existence of blocks in the organizational structure of parties.

Key words: a political party, the political transformation, a block of political parties, a political ideology, electorate.

Політичні партії на сучасному етапі розвитку українського суспільства виступають одним із базових інститутів представницької демократії. Без політичних партій, їх діяльності неможливо уявити існування демократії, процесів політичної модернізації. У зв'язку із цим доволі актуальним постає проблема вивчення організаційних трансформацій політичних утворень як ключових рушіїв становлення громадянського суспільства в Україні.

Трансформації організаційної діяльності політичних партій в Україні мають свою історію, яка розпочалась із становленням багатопартійності. Зокрема, цей фактор у своїх працях розглядають В.Говорін, С.Довгий, О.Косілова, М.Примуш, Ю.Шведа та ін. Політична партія є досить вагомим та широким поняттям в сучасній політології і має ряд визначень. В «Словнику політики» Д.Робертсона зазначається: «У політичному сенсі – організована група людей із спільними поглядами, і, як правило, однієї ідеології. Щоправда, саме розуміння такого погляду не створює категорії «партія», необхідною умовою також є наявність (або прагнення) політичної влади» [1, с. 312]. У структурно-функціональному плані сучасна партія – це система таких ознак: партія = ідеологія + організаційна структура + методи і засоби діяльності + соціальна база та електорат + фінансова база + політичні лідери [2, с. 27].

Загалом-то, незважаючи на те, що політичні партії в сучасному розумінні сформувалися тільки на початку ХІХ століття, у політичній історії світу завжди можна було виділити політичні групи, які створювалися навколо певних лідерів і носили змагальний характер. Поява повноцінних політичних партій стала можливою лише з еволюцією виборчого права – утвердженням прямих, загальних виборів, залученням населення до вирішення важливих соціально-політичних проблем та введенням таємного голосування. У такий спосіб формалізуються та закріплюються основні ознаки політичних партій: партія є носієм певної ідеології; партія об'єднує однодумців; партія представляє і захищає інтереси певних суспільних груп; партія націлена на завоювання та утримання влади тощо [3, с. 176].

Діяльність політичних партій в Україні регламентується рядом законодавчо-правових документів, зокрема

Конституцією України, Законом України «Про об'єднання громадян», а також «Положенням про порядок легалізації об'єднань громадян», затвердженого Кабінетом Міністрів України. Організаційні засади найбільш детально регламентуються Законом України «Про політичні партії в Україні». Згідно зі ст. 2 Закону України «Про політичні партії в Україні», політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах [4].

Політичні партії утворюються та діють тільки із всеукраїнським статусом. Рішення про створення політичної партії повинно бути підтримане підписами не менш, ніж 10 тис. громадян України, які мають право голосу, зібраних не менш ніж у 2/3 районів та 2/3 областей України. Реєстрація політичної партії здійснюється Міністерством юстиції України. Протягом шести місяців з моменту реєстрації партія зобов'язана створити й зареєструвати регіональні осередки. Партії не можуть мати воєнізованих формувань. Діяльність політичної партії може бути припинена тільки за рішенням суду. Членство в партії є фіксованим, для цього обов'язкова заява громадянина України. Членами політичної партії можуть бути громадяни з 18 років, крім суддів, працівників прокуратури, співробітників СБУ, МВС, а також військовослужбовців. Не допускається створення й діяльність структурних підрозділів політичних партій в органах виконавчої й судової влади, виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, навчальних закладах та інших державних установах і організаціях [5, с. 74].

У свою чергу досить змістовною постає і проблематика розуміння категорії «трансформація». За влучним описом Ю.Шайгородського – це поняття є нейтральним стосовно оцінки динаміки суспільного процесу, воно дає змогу аналізувати не тільки прогресивні його тенденції, але й увесь спектр тенденцій соціальних змін, які можуть бути зворотними і незворотними, прогресивними і регресивними,

революційними й еволюційними, цілеспрямованими і стихійними, системними і частковими тощо [6, с. 53].

Українські реалії партійного будівництва відбувались у досить складних умовах. У радянські часи існувала монопартійна система й достатньо було вжити слово «партія», щоб охарактеризувати всю тодішню політичну систему. Комуністична партія зрослася із політичною системою, отримала безмежний контроль над нею. До 1990 року в СРСР фактичне існування будь-якої іншої політичної сили було неможливе. Все змінилося тільки у травні 1990 року, коли Політбюро ЦК КПУ прийняло рішення викласти статті 6 і 7 Конституції УРСР в новій редакції, в яких юридично визначалась можливість існування інших політичних партій та їхнє право обиратися до Ради народних депутатів. Із цього і стартував «формальний» початок української багатопартійності. Саме у цей час Міністерство юстиції України зареєструвало Українську республіканську партію, а вже наступного, 1991 року було зареєстровано ще сім партій.

Проте початок «неформального» зародження партійного плюралізму розпочався наприкінці 1980-х років з появою Народного руху України за перебудову. Це об'єднання згодом трансформувалось у політичну партію і все одно носило специфічні ознаки, характерні громадським рухам, через що її можна віднести до партій «рухівського типу». Народний рух України був не єдиною політичною партією, яка була створена на базі громадських організацій. Так, появі Громадського конгресу України передувала активність членів «Отечественного форуму», що діяв у Києві, Запоріжжі й Миколаєві, відділення товариства «Русь», «Интердвижения Донбасса», які ще в листопаді 1991 року у Дніпропетровську створили «Гражданский форум Украины». Приблизно тоді ж розпочалася робота зі створення «Движения за возрождение Донбасса». У травні 1992 року в Донецьку представники цих організацій (як і «Демократического Донбасса», «Движения демократических реформ», «Выборы-89», Ліберальної партії України) створили ГКУ [7, с. 30].

З президентством Л. Кравчука і створенням «Народно-демократичного об'єднання «Нова Україна» пов'язане

перше формування категорії «партія влади» у політичній свідомості українців. Відома дослідниця політичних партій М. Кармазіна зазначає з цього приводу: «Зрозуміло, що «партія влади» не була партією у прямому розумінні слова. «Партія влади» насправді виявилася квазіпартійним і досить, сказати б, строкатим чи різноликим утворенням, в яке вливалися люди, для котрих ідея влади–привілеїв–власності (саме так – у триєдиній неподільній іпостасі) була надто привабливою» [8, с. 54].

Суттєвим стимулом для зміцнення організаційної структури політичних партій України стали змішані вибори до парламенту. Проте, в пошуках посилення своєї ролі у партійному спектрі та матеріального забезпечення, політсили вдаються до залучення у свої ряди фінансово-промислових груп (ФПГ). Наприкінці 1990-х років ФПГ стають повноправними гравцями на політичній арені. Більшість партій/блоків центру за часів президентства Л.Кучми перетворилася на провідників до влади ФПГ. Фактично, саме ці ФПГ і стали учасниками політичного процесу. Така тенденція зберігається і досі, навіть посилилася введенням пропорційної системи виборів, яка полегшала шлях до влади представників крупного капіталу. Крім того, саме ФПГ володіють необхідними для проведення виборчої кампанії фінансовими і медійними ресурсами [9, с. 14].

Станом на 2002 рік в Україні нараховувалося понад 150 політичних партій, а у Верховній Раді IV скликання перебували члени всього близько 30 партій. У зв'язку із цим, можна виокремити ряд недоліків більшості політичних партій – низьку популярність, слабкість електоральної бази та регіональної мережі. Політичні партії до впровадження політреформи 2004 року були маловпливовими політичними інститутами.

У цей період, під впливом ФПГ, оформлюється прагнення партій отримати масовий характер, задекларувати якомога більшу кількість своїх членів. Так, СДПУ(о) декларувало чисельність своїх лав близько 220 тисяч осіб (тобто по кілька тисяч осіб на кожену область, наприклад у Харківській області декларувалося 19 тисяч членів, а в Києві – майже 24 тисячі). Соціалістична партія О.Мороза, провівши перереєстрацію у вересні 2001 року, заявила про

47 тисяч осіб (замість 100 тисяч до перереєстрації, хоча і 47 тисяч – швидше за все, завищена цифра) і т.д. Безсумнівно, що дані всіх партій завищені, тобто наявна ситуація, коли в члени партії записують працівників усіх підприємств, пов'язаних з бізнесом лідерів певної партії. Реально масова партія – КПУ – декларувала чисельність у 120 тисяч членів. Відносно адекватні дані про чисельність «малих партій», а також «Яблука» і Партії зелених – від 3 до 10 тисяч осіб (або навіть 1-2 тисячі). Доволі показовими є дані про здатність партій мобілізувати своїх представників для роботи у виборчих комісіях. Так, на виборах Президента України у 1999 році до складу дільничних комісій СПУ змогла мобілізувати 48469 своїх представників, Селянська партія – 47436, КПУ – 45358. Найменша кількість своїх представників у дільничних комісіях була у невеликої Патріотичної партії України – 525 осіб [10, с. 317]. Варто зазначити, що кількість членів середньої політичної партії в Україні у 2-10 разів менша порівняно із середньою партією у країнах з розвинутою демократією, близьких до України за кількістю населення (Франція, Італія, ФРН). Загальнонаціональні партії у згаданих країнах налічують від 200 до 800 тисяч членів [2, с. 31].

У цей період посилюється роль лідера у формуванні іміджу політичної партії. Популярними стають політичні сили, яких репрезентують харизматичні лідери, які стають обличчям об'єднання. Більше того, такого роду лідери, як правило, вже не несуть якогось суттєвого ідеологічного забарвлення. Український соціолог та політик О.Петров вважає, що на виборах цього періоду «лідерська» стратегія виборчої кампанії використовувалась майже як єдина із усіх можливих [11, с. 18]. Яскравим прикладом цьому слугує Блок В.Ющенка «Наша Україна».

На парламентських виборах 2006 року Центральна виборча комісія зареєструвала 44 суб'єкти виборчого процесу, з них 17 виборчих блоків (52 партії) і 27 політичних партій, які самостійно брали участь у виборчих перегонах. Характеризуючи ці вибори, український партолог М. Примуш зазначає, що «...вибори 2006-го року і «коаліціада» вкотре довели, що справжніх, стійких політичних партій в Україні як не було, так і немає. Ми або маємо справу зі

своєрідними політичними федераціями, де групи домовляються про владу, або з проектами, де політик є одночасно і програмою, і організатором, а все інше – структура з обслуговування його амбіцій. Особливо небезпечною виявилася система, коли розкручені політичні бренди були просто запропоновані регіональним елітам і регіональному виборцю. Під цими брендами у владу приходили люди різних поглядів. Це призвело до того, що практично жодний політичний блок чи партія не мають перевіреної, ефективної вертикалі» [10, с. 319-320].

Суттєвий вплив на організаційні трансформації політичних партій відіграло запровадження виборів на пропорційній основі із закритими партійними списками. Незважаючи на усі позитивні прогнози політологів та політаналітиків, нововведена виборча система не лише посилила роль партій в державі, але і призвела до ряду негативних тенденцій. Партії дедалі більше стали залежними від ФПГ. Великий капітал отримав надзвичайний вплив на формування виборчих списків та контроль за партійними функціонерами. Таким чином, бізнес-еліта ще у більших розмахах трансформується у політичну та зрощується із нею.

Соціально-економічна система, що склалася в Україні, на жаль, не сприяє створенню політичних партій, усередині яких ведеться чесна і відкрита конкуренція, а сприяє вона створенню компаній за комерційними інтересами. Сучасні вибори з новими піар технологіями є дорогою процедурою. Наприклад, на парламентських виборах 2006 року офіційно політичні партії витратили чималі суми. Загальний розмір виборчих фондів політичних партій становив 553,6 млн гривень, у тому числі: власні кошти партій – 480,4 млн грн; добровільні внески фізичних осіб – 73,2 млн грн [5, с. 76].

Поступово відходить у минуле продаж місць партійним спонсорам. У середовищі провідних партій уже давно сформувався свій прошарок, «фінансистів», які підтримують партії на регулярній основі та є їхніми членами. Тому і ставлення до них, і їхнє місце в списку особливих. Як мінімум одного спонсора-мільярдера має кожна з трьох політичних сил – лідерів останніх парламентських виборчих кампаній (Партія регіонів, блок «Наша Україна – Народна Самооборона» і Блок Юлії Тимошенко) [5, с. 76].

За цих умов вчені все більше говорять про виникнення партій принципово нового типу – «технологічних» партій, своєрідних «електоральних машин», діяльність яких ґрунтується переважно на маркетингових технологіях, що інтенсивно розвиваються передусім на Заході та перебувають на початковому етапі формування в країнах пострадянського простору [12, с. 44]. Тобто, партії на пострадянському просторі – це недороблений товар, а вибори – «конкурси електоральних проектів» [12, с. 45]. За цих умов більш суттєвими стають і витрати на виборчу кампанію, збільшується партійний фінансовий фонд.

Усі ці чинники поставили перед партіями та блоками в організаційному аспекті нові вимоги: мати яскравого, харизматичного і популярного лідера; ефективну та потужну команду; бути носієм певної політичної ідеології, світогляду (сформувати своє, відмінне від інших, «політичне обличчя») [9, с. 15]. Досить логічним став і поділ сучасних політичних партій за функціональними ознаками, зроблений М.Примушем, за яким він поділяє усі партії на три умовні групи. Першу складають так звані квазіпартії. Характерною їхньою рисою є експлуатація залишків лівої або національно-демократичної ідеології. Найбільші з них (КПУ і СПУ) мають визнаних лідерів і розгалужену мережу організацій, але їхня ідеологія, взята з минулого, не залучає нових прихильників. При поліпшенні економічних показників і зростання добробуту населення неминуче подальше скорочення їх соціальної бази [10, с. 317]. Другу групу складають партії, які є політичними складовими провідних ФПГ. До них у першу чергу належать Партія регіонів, НСНУ і БЮТ [10, с. 318]. Третю групу складають суто технологічні проекти, які зазнали нищівної поразки під час останніх виборів. До таких можна віднести «ЕКО + 25%», Республіканську партію України [10, с. 319].

Різняться в організаційній структурі і парламентські та позапарламентські політичні партії. Партія, що отримала місця у Верховній Раді, сильно підсилюється за рахунок адміністративного ресурсу, через що їй стає набагато легше вести виборчу боротьбу. Адже народний депутат України відповідно до Закону України «Про статус

народного депутата України» може мати до тридцяти одного помічника-консультанта, а отже, людей, які бажають залишитися при своєму статусі та зацікавлених у провладності свого «шефа».

Отже, партійне керівництво більшості політичних партій сьогодні дійсно перетворює партії у електоральні машини. На сучасному етапі інститут партій в класичному його розумінні знаходиться на стадії відмирання, а сучасні політичні сили варто розглядати в позаідеологічному, маркетинговому аспекті. Дійсно, реалії ХХІ століття ставлять перед політичними об'єднаннями нові виклики, через що вони отримують зовсім інші партійні структури. Політичні гравці легко переходять з однієї партії в іншу перед виборчими перегонами, виконують роль лобістів певних ФПГ, залежно від партійного членства. Суттєвою проблемою в дослідженні організаційної структури політичних партій постає фактор того, що більшість потужних політичних об'єднань є блоковими утвореннями.

Варто зазначити, що формування такого роду організаційної будови політичних партій має ряд об'єктивних причин, оскільки через існування соціально-економічної неструктурованості суспільства виникла неструктурованість політичних інтересів виборців. Окрім того, після розпаду Радянського Союзу, втрати заощаджень Ощадбанку, проведення «дикої приватизації» та ряду інших факторів у населення зросла недовіра до владних інститутів та інституту політичних партій зокрема.

У зв'язку з цим і можна констатувати формування слабо розвинутого інституту партій зі слабкою організаційною будовою. Політичні партії не мають бази для рекрутування нових членів, діяльність з організації структури партій складається із залучення регіональних лідерів, «політичних рупорів» загальнонаціонального масштабу та вписування у члени політичної сили працівників підприємств та заводів, які належать фінансистам політичного проекту. Тобто, таким чином, сучасна українська партія є певним брендом, під яким об'єднані публічна верхівка, спонсори та список людей абсолютно байдужих до рішень та дій свого партійного керівництва.

1. Robertson D. Słownik Polityki. – Warszawa: Wydawnictwo Sic!, 2009. – 531 s.
2. Білоус А. О. Політико-правові системи: світ і Україна: Навч. посібник. – К.: АМУПП, 2000 – 200 с.
3. Шайгородський Ю., Меркотан К. Багатопартійність і проблеми ідеологічної ідентифікації // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1 (16). – С.176–182
4. Закон України «Про політичні партії в Україні» 2001 р. зі змінами та доповненнями від 11.06.2009 р.
5. Поліщук І. Процес становлення багатопартійності в Україні: ретроспективний та політико-режимний аспекти // Освіта регіону – 2010. – №4. – С. 73–78.
6. Шайгородський Ю. Поняття «трансформація» як інструмент аналізу соціальних змін // Освіта регіону. – 2010. – №4. – С. 52–57.
7. Кармазіна М. Партійний вимір російського націоналізму в Україні // Політичний менеджмент. – 2006. – №6 (21). – С. 29–44
8. Кармазіна М. Демократи, соціалісти й „третя сила” у боротьбі за владу (1991 – 1994 рр..) // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6 (15). – С. 49–57
9. Павленко І. Ідеологічні трансформації провідних політичних партій України // Стратегічні пріоритети. – 2008. – №1 (6). – С. 13-19.
10. Polska i Ukraina – Proba Analizy Szystemu Polityczynego – Red. S. Sulowski, M. Przmusz, N. Minenkova, B. Zhdaniuk. – Польща і Україна – спроба аналізу політичної системи / За ред. С. Суловські, М. Примуш, Н. Міненкова, Б. Жданюк. – Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA, 2011. – 380 с.
11. Петров О. Стратегії політичних сил на парламентських виборах 2006 року // Політичний менеджмент. – 2006. – №1 (16). – С.18–26.
12. Поліщук І. Політичні партії як суб’єкти виборчого процесу // Політичний менеджмент. – 2005. – №6 (15). – С. 42–48.